

Znalost biokomunikací pro lepší porozumění předškolním dětem

Předškolní děti se stále ještě učí komunikovat v mateřském jazyce. A i když už dokážou mnohé sdělit i pracovat se symboly (vědí, že kolečko obklopené čárkami na papíře reprezentuje slunce), někdy své poznatky příliš zobecňují (například považují každého, kdo je oblečen v bílém plášti, za lékaře) a řadu zákonitostí neznají. Řídí se spíše intuicí než kognicí.

PHDr. KATEŘINA JANČAŘIKOVÁ, PH.D.

Není divu, že se v komunikaci často více než slovy řídí archetypálními komunikačními kanály. Dospělí, kteří na to nejsou připraveni, se často diví, proč dítě reaguje opačně, než „jak jsem mu říkal“. Neuvědomují si, že děti vnímají nejen řeč jako takovou, ale také řeč těla a další typy neverbální komunikace. Ano, komunikace probíhá i neverbálně, vlastně probíhá neustále. I když rodič mlčí a otočí se k dítěti zády, de facto *komunikuje* s dítětem. **Americký psycholog, psychoterapeut a filozof Paul Watzlawick** napsal: „Nelze nekomunikovat! Každý člověk, i kdyby stále mlčel, komunikuje – svým způsobem – s ostatními.“ Toto prohlášení se nazývá **Watzlawickův axiom** a je všeobecně uznáváno.

Každý, kdo pracuje s předškolními dětmi, by proto měl mít osvojeny základy biokomunikací a přemýšlet, jaká archetypální sdělení dítěti vlastně předáváme.

I Podstata a rozdělení biokomunikací

Biokomunikace je **dorozumívání se živočichů**. Zvířata – mimo literární kontext – lidskou řečí obvykle nemluví (výjimkou jsou papoušci, kavky a podobné druhy ptáků, kteří dokážou napodobit jednotlivá slova; nejedná se ovšem o jazyk). To ale ani zdaleka neznamená, že nekomunikují. Dorozumívají se svou vlastní autentickou řečí, svými vlastními, lidem naprosto nepochopitelnými, vzdálenými a většínou neznámými jazyky, resp. způsoby komunikace. A jsou často schopna navázat úspěšnou komunikaci i s lidmi.

Biokomunikace dělíme na:

- akustické,
- chemické,
- dotykové,
- vibrační,
- optické.

Mnozí živočichové používají jejich kombinace. Lidé komunikují vlastně všemi vyjmenovanými komunikačními kanály.

I Akustická komunikace

Nejen lidé, ale i zvířata používají akustickou komunikaci. Příkladem může být zpěv ptáků, různé zvuky, jež vydávají savci, ale také cvrkání cvrčků, sarančat, cikád, kvákání žab a další. Etologové se snaží rozšifrovat signály, které zvířata jednoho druhu vydávají. Obvykle jde o škálu zvuků a pestrost

signálů, jež si zvířata vzájemně umějí předat.

Dobře je prozkoumána **akusticko-vizuální komunikace delfínů**, která je na takové úrovni, že vědci ji dokonce nazývají řečí – má strukturu, její používání vytváří asociace atd.

Není třeba se zde věnovat lidské řeči, jež hraje v naší komunikaci klíčovou roli. Možná je ale vhodné zmínit **neverbální akustickou komunikaci**. Děti, stejně jako mláďata celé řady jiných živočišných druhů, vydávají mnohem více zvuků než dospělí jedinci. V přírodních podmínkách se jedná o jakousi pojistku: Mládě dělá rámus a jeho rodiče o něm vědí, i když je zrovna nevidí. Mohou se bez obav věnovat hledání potravy nebo jiné práci. V okamžiku, kdy dítě utichne, je třeba zkontrolovat, zda mu nehrozí nebezpečí.

Groteskní metafora Spodního výra Johna Irvinga

Obratně popsal propojení rodičů a předškolního dítěte John Irving v románu *Svět podle Garpa* prostřednictvím metaforu Spodního výra, jež vznikla z bezděčné dětské hříčky:

Jednou Garp s Helenou i Duncanem pozorovali Walta, jak upřeně sleduje moře. Stál po kotníky ve vodě zpěněné příbojem, hleděl do vln a po předlouhou dobu neudělal ani krok. Rodina sešla ke břehu za ním, aby si s ním promluvila. „Co to děláš, Walte?“ zeptala se ho Helena. „Co to hledáš, ty pitomče?“ zeptal se ho Duncan. „Zkousím, kdybych zahlídl toho spodního výra,“ odpověděl Walt. „Cože?“ zeptal se Garp. „Spodního výra,“ odpověděl Walt. „Rád bych ho uviděl. Jak je velký?“ A Garp s Helenou i Duncanem jenom zatajili dech; uvědomili si, že po všechna ta léta se Walt hrozil nějakého obrovitého výra na způsob nějaké chlupaté ropuchy číhající u břehu, aby ho vcucla a stáhla do moře. Příšerného Spodního výra. Garp se pokoušel představit si ho s Waltem. Vynoří se vůbec někdy? Plave? Anebo je pořád dole, slizký a nafouklý a věčně číhající na kotníky, které by popadl drsným jazykem? Potměšilý Spodní výr. Mezi Helenou a Garpem se stal Spodní výr klíčovým výrazem pro strach. Dlouho poté, co tu obludu Waltovi vysvětlili („Vír s měkkým i, pitomče, ne výr s tvrdým!“ hulákal na něho Duncan), si Garp s Helenou tu obludu vybavovali a vyjadřovali tak svůj vlastní pocit nebezpečí. Když byl na silnicích příliš divoký provoz, když byla vozovka zledovatělá, když na některého z nich v noci padla deprese, říkali si navzájem: „Ten Výr ale má dneska sílu.“ „Pamatuješ se,“ zeptal se Duncan v letadle, „jak Walt chtěl vědět, jestli je zelený, nebo hnědý?“ Garp s Duncanem se rozesmáli. Není ani zelený, ani hnědý, pomyslel si Garp. Jsem to já. Je to Helena. Má barvu špatného počasí. Je veliký jako automobil. Ve Vídni měl Garp pocit, že Výr je pořádně při síle.

Svět podle Garpa, Odeon, Praha 1987, překlad Radoslav Nenadál

Ve třídě mateřské školy, kde je bezmála **30 broukajících si předškoláků, dosahuje hladina zvuku 75–90 decibelů, hluchost je tedy za limitní hranicí.** Následně má polovina učitelek, které učí více než 30 let, poruchu sluchu. Jedná se o nemoc z povolání.

Učitelky se pochopitelně snaží děti všemožnými způsoby utiшит, ale protože pro dítě je přirozené vyslat neverbální akustické signály, jejich snaha je marná. Jistě lze předškolní dítě naučit, aby vydrželo potichu několik minut, ale celý den potlačovat přirozenost nejde. Proto je předem třeba počítat s tím, že snížit hluchost ve třídách nespočívá ve „vychování dětí“, ale spíše v organizačních nebo stavebních úpravách.

I Chemická komunikace

Jedná se o **komunikaci pachem**, do této kategorie patří například **komunikace feromonová**, kterou využívá celá řada druhů hmyzu: mravenci, motýli,

brouci. Znalost feromonové komunikace využíváme k likvidaci kůrovce a dalších nežádoucích druhů hmyzu. Pachem komunikuje celá řada živočichů, nejnámější jsou **pachové značky psů nebo koček, ale i kun, vyder, tygrů...** Méně známá je skutečnost, že čich významně ovlivňuje mezilidské vztahy, pachem komunikují i lidé, třebaže často nevědomky. Každý člověk má vlastní individuální pach, který je pro něj charakteristický stejně otisky prstů. Policie z této skutečnosti těží a využívá psy a – v poslední době – i přístroje, které dokážou molekuly individuálního pachu rozpoznat a podle pachových stop na místě činu označit pachatele.

Předškolní děti vnímají individuální pach člověka velice intenzivně. Pro chemickou komunikaci s nimi by bylo ideální, kdybychom žádné umělé pachy nepoužívali, což samozřejmě reálně není. Ředitelka mateřské školy nemůže podřízeným zakázat pou-

žívání voňavek či aviváží. V dnešní době každý člověk svůj individuální pach něčím „obohacuje“: parfémem, prostředkem, ve kterém vypral prádlo, tabákovým kouřem apod. I to je vlastně jistý druh chemické komunikace.

Děti v mateřské škole často vnímají identitu učitelky více podle pachu než podle rysů v obličejí. Pokud dítě svou učitelku čichem „nepozná“, znejistí. Učitelka, která pokaždé voní jinak, neverbálně sděluje dětem: „Dejte si na mne pozor.“ Častá výměna parfémů může být následně skrytou příčinou menší oblíbenosti dané učitelky. Proto je žádoucí, aby učitelky o existenci chemické komunikace věděly a uvědomovaly si, že je pro děti důležité dokázat je rozpoznávat podle vůně. Proto by neměly příliš měnit parfémy, prací prášky, aviváže, popř. by si měly změnu naplánovat na vhodná období, např. na prázdniny.

I Dotyková komunikace

Dotyková komunikace je známa především **ze sexuálního a mateřského chování ptáků a savců**; ale rovněž jde o **dotyky tykadel hmyzu, měkkýšů** aj. Podněty získané hmatem (vědci prozkoumali především dotyky hmatových per a hmatových chloupků) jsou zaznamenávány v určitých oblastech mozku a hrají velkou roli v sexuální oblasti.

Předškolní dítě hmatá a přijímá doteky jako signály jak rukama, tak chodidly, jazykem, rty a vlastně celým tělem. Neznalost archetypálního

významu některých dotyků může přivodit problémy v komunikaci mezi učitelkou a dítětem. Tyto významy jsou totiž v dítěti hluboce zakořeněny a dítě na ně instinktivně reaguje. Například položení ruky nad místo, kde čelo přechází ve vlasový porost, je projevem dominance, nadřazenosti. Děti (ani dospělí) tento dotek rády nemají, je jim nepříjemný. V jistých případech je samozřejmě dotek na tomto místě vhodný, třeba když chce otec ukončit hádku dítěte se sourozencem, položí mu ruku přesně na toto místo. Ale není to vhodné místo, pokud chceme dítě „jen tak pohladit“. Přesto při pozorování učitelek často vidíme, jak se při procházení mezi dětmi tohoto místa na dětské hlavě bezmyšlenkovitě dotýkají. Děti své pocity obvykle nedokážou verbálně ventilovat ani o nich přemýšlet, ale opakované dotyky na hlavě narušují buď jejich sebevědomí, nebo důvěru v osobu, která se jich takto dotýká.

Jiné doteky naopak mohou být konejšivé a útěšné, například lehké poplácávání po zádech v oblasti lopatky či po rameni. Dotyky na intimních místech v okolí genitálií jsou tabu. Pedagogové v mateřské škole se dostávají do skutečně překerní situace, pokud mají ve třídě dítě na plenkách a jsou nuceni vyměňovat mu plínky či asistovat při utírání. Okolnostmi jsou nuceni dotýkat se intimní zóny dítěte. Je vůbec vhodné, aby do mateřských škol byly přijímány děti, které nejsou schopné sebeobsluhy?

Někteří předškoláci objeví spojitost mezi intimními místy a centrem sexuálního libida v mozku a sami sebe dráždí. Obvykle se to naučí děti s menší potřebou spánku, které jsou každý den po obědě ukládány k povinnému spánku a v postýlce se nudí.

I Vibrační komunikace

Vibrační komunikaci známe **především od některých druhů členovců**. Ti kromě hmatu používají v komunikaci i vibrace. Například samečci pavouků informují zvláštními otřesy na kraji pavučiny samičku o své přítomnosti – ona pak s nimi nezachází jako s kořistí.

Pro předškolní děti jsou významné vibrace způsobené **srdeční činností nebo plicní ventilací**, anebo takové, které je napodobují. V této oblasti je naše poznání nízké, nicméně je prokázán pozitivní účinek tepové a dechové frekvence na předčasně narozené dítě či na dítě s handicapem.

Vibrace jsou jedním z nástrojů tzv. **bazální stimulace**, která se velmi osvědčuje v péči o děti předčasně narozené, v péči o děti i dospělé s vrozeným intelektovým a somatickým postižením, u lidí s různými akutními a chronickými onemocněními, po úrazech mozku a také u klientů s demencí.

Vibrace v daných frekvencích však prospívají i zdravým dětem. Nejběžnější podporou je přítulení se k mamčině hrudi, kde dítě kromě dalších podnětů dítě slyší dech a tep. V mamčině náruči se vztekoun

uklidní, strašpytel získá odvalu či povzbuzení.

Hodiny do ložnice

Problémy s usínáním předškolních dětí mohou zmírnit vhodně vybrané hodiny umístěné do ložnice. Vyberte ty, jejichž tikot se blíží tepové frekvenci, a vyzkoušejte jejich účinnost.

Speciální vibrační komunikací je **vibrační metoda Tadoma**, kterou využíváme **pro komunikaci s hluchoslepými**. Hluchoslepý si položí ruku na krk v místě hlasivek mluvčí osoby a „odezírá“ z vibrací hlasivek a pohybů dolní čelisti a tváře.

I Optická komunikace

Optická komunikace je komunikace **založená na pozorování pohybů nebo blikání**. Učebnicovým příkladem optické komunikace je **tanec včel**. Včely se dorozumívají především pohyby, které **rakouský etolog Karl von Frisch** „přeložil“ a nazval tancem; následně za tento objev v roce 1973 obdržel Nobelovu cenu. **Světlušky** (lidově svatojánské mušky) se dorozumívají **svícením**. Uvnitř průsvitných zadečkových článků mají světlušky houbovitá tělíska, ve kterých žijí symbiotické bioluminiscenční bakterie. Pokud potřebují „zhasnout“, přerušují přívod kyslíku k bakteriím a ty přestanou luminiscen-

Konflikt mezi rodiči a učitelem v MŠ

V jedné pražské mateřské škole pracuje učitel, muž. Do jeho třídy nastoupila holčička ruské národnosti, která nevládala sebeobsluhu po velké potřebě. Učitel zcela spontánně holčičce na toaletě utíral zadeček. Stejně jako to dělaly i jeho kolegyně, ženy. Jaké bylo překvapení všech, když si maminka dítěte stěžovala, že holčičku sexuálně obtěžuje. V Rusku není zvykem, aby se o děti v předškolním věku starali muži a matka a priori očekávala závadné chování.

tovat. Světelný orgán je prostředkem komunikace mezi pohlavími. Samičky vylézají v době rozmnožování na rostliny a se vztyčeným svítícím zadečkem lákají samečky k páření. Pokud sameček přiletí, samičky světlo zhasnou. Tato optická komunikace je výhodná, protože světelný vzkaz je rychlejší, přímočarý a na rozdíl od feromonového vzkazu více důvěryhodný.

Optická komunikace má **význam i v komunikaci mezi lidmi**. Důležitou roli hrají svaly v obličejové části (mimické svaly) a také řeč těla, především (ale nejen) rukou – gestikulace.

Na výrazu tváře se nejvíce podílejí **oči a ústa**. Právě proto si je herci (a také ženy) zvýrazňují barvami. Svraštělé čelo, přimhouřené oči, ohrnutý ret nebo nakrčený nos jsou jednoduché prostředky, jimiž rychle a úsporně vyjadřujeme své soudy a hodnocení. Mimické výrazy jsou nezávislé na kultuře a jazyku, takže mohou sloužit k dorozumívání i tam, kde si lidé jazykově nerozumějí. Každé narušení mimických svalů je velice závažné, protože ztěžuje neverbální komunikaci. Příkladem je vrozené neurologické onemocnění nazvané **Moebidův syndrom**. Postižený má porušené nervy v oblasti hlavy a následkem toho ochrnuté obličejové svaly. Dříve děti s touto nemocí umíraly po porodu, protože k onemocnění se váže absence sacího reflexu. Dnes tyto novorozence umíme krmit a zachránit, proto se jejich počet v populaci zvětšuje.

I Oční kontakt

Významnou roli v mezilidské komunikaci hraje oční kontakt. Pro předškolní dítě bývá oční kontakt, který reprezen-

tuje **soustředěnou pozornost** dospělého, odměnou.

Děti v mateřských školách stojí o oční kontakt s dospělou osobou více než o cokoli jiného. Některé děti zlobí právě proto, aby jim dospělý věnoval soustředěnou pozornost. Nevadí jim, že dostávají vyhubováno, hlavně že se dospělý věnuje jen jim a dívá se jim do očí. Rodiče a učitelé, kteří mají ve zvyku „kázat“ zlobivým dětem, vlastně nežádoucí chování posilují (odměňují je očním kontaktem a soustředěnou pozorností).

I Konejšivé signály

Zajímavý objev představila **norská cvičitelka psů Turid Rugaas**. Více než deset let zaznamenávala řeč psího těla na video. Objevila **28 signálů**, které

nazvala konejšivými proto, že psi je vydávají, aby předešli konfliktům a agresivním reakcím. Lze očekávat, že některé tyto signály budou fungovat mezidruhově a bylo by možné využívat je při práci s předškolními dětmi.

I Inspirativní pestrost neverbální komunikace

Neverbální komunikace je velice pestrá a v lidech hluboce zakořeněná. Dospělí využívají ke komunikaci především řeč, jazyk. Je však třeba si neustále připomínat, že komunikace je mnohem širší, než představuje její verbální složka. Komunikujeme, i když mlčíme, někdy i nevědomky. Vysíláme svému okolí nejrůznější signály, které vyjadřují naši osobnost, aktuální náladu či zdravotní stav. Předškolní děti jsou na tyto signály velice citlivé, instinktivně jim rozumějí a často se podle nich řídí více než podle vyřčených slov.

Poznatky ze studia neverbální komunikace zvířat pomáhají složitost tématu pochopit a mnohdy nás mohou inspirovat i při práci s dětmi.

Autorka působí jako vedoucí

Centra environmentálního vzdělávání a výchovy a zároveň jako odborná asistentka katedry biologie a environmentálních studií PedF UK

Holčička s Moebidovým syndromem

Do dětského kolektivu (4–12 let) přibyla osmiletá holčička s Moebidovým syndromem. Její maminka dospělým i dětem předem vysvětlila, že se holčička narodila nemocná, popsala, jak se její nemoc projevuje, a požádala všechny, aby na ni byli hodní a pomáhali jí. Všichni pokyvovali hlavami a slibovali, že budou. Nicméně děti slib dodržet nedokázaly. Narušení neverbální komunikace a nečitelná obličejová maska byla pro ně natolik nepříjemná, že ji nechtěně a nevědomky opakovaně vyřazovaly ze svých her. Holčička na to reagovala vztekem a zlobou a propast mezi dětmi se stále rozvířila. I pro dospělé bylo obtížné holčičku přijmout a chovat se k ní stejně jako k ostatním.